

OUDE BEROEPEN IN EN ROND OUD ADE

Deel 34: De Dienstbode

Het beroep van dienstbode heeft lange tijd nauwelijks de aandacht getrokken van historici, die wel over boeren, bakkers, schippers en baggeraars schreven, maar blijkbaar niet beseften dat zonder de dienstbode de maatschappij onder haar eigen gewicht bezweken zou zijn. Met de opkomst van vrouwenstudies en feminisme veranderde dat. Maar meestal gingen die publicaties over dienstbodes in de stad. De ‘verduistering’ van de dienstbode op het platteland, met name ook in onze contreien, bestaat nog steeds. Ik heb historische tijdschriften uit onze omgeving doorzocht: Alkmadders, Suetan (Zoeterwoude), De Hekkenluis (Warmond), De Jacobs ladder (Woubrugge), Tijdinghen (Leimuiden en Rijsaterwoude), Hangkouserieën (Hillegom), zelfs het Leidsch Jaarboekje. In geen van deze bronnen wordt de blik op de dienstbode gericht (lezer, corrigeer me als ik me vergis). De dienstbode komt hoogstens even voorbij als een bepaald persoon in het verhaal toevallig een dienstbode blijkt te zijn. Deze bijdrage is daarom op de eerste plaats een soort van eerherstel aan de meisjes en jonge vrouwen in ons dorp en daarbuiten die geen andere keus hadden dan zich te onderwerpen aan het regime van de dienstbode-traditie. Dit verhaal over de dienstbode is een soort ‘Gallery of Unrecognized Fame’ geworden.

En dan te beseffen dat dienstbode – naast huisvrouw – het meest uitgeoefende beroep was tussen ongeveer 1920 en 1960 (de periode waar ik me op concentreer). Voor meisjes en jonge vrouwen was er nauwelijks een andere optie. Bovendien was het voor de grote meerderheid een kortdurende optie want na hun trouwen werden ze officieel ‘handelingsonbekwaam’ en mochten geen werk buitenshuis meer aannemen. Een gehuwde vrouw moest thuis voor de huishouding en haar gezin zorgen en haar echtgenoot om huishoudgeld vragen. Ook de kerk gebood dat vrouwen zich richtten op een goede (katholieke) opvoeding van haar kinderen. En in de dorpscultuur was er bovendien de schaamte, want een werkende vrouw bewees dat de man niet in staat was zijn gezin te onderhouden. Pas in 1957, toen de ‘Wet tot opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw’ werd aangenomen, konden vrouwen ook na hun trouwen een baan buitenshuis zoeken. Maar ik moet daarbij aantekenen dat het niet zozeer de wet was die de vrouwen tegenhield, maar de heersende ideeën over hoe een vrouw zich diende te gedragen. De wet had weinig te zeggen omdat waarschijnlijk al het werk van dienstbodes in onze buurt ‘zwart’ was. Leen van Dirken (van der Geest) zei tegen zijn dienstbode Bep: “Als de boekhouder iets vraagt, niks zeggen.” De dienstbode moest buiten de boekhouding blijven, hoe laag haar loon ook was.

Nog even over de terminologie. ‘Dienstbode’ was het meest gebruikte woord, maar in de volksmond was ‘meid’ ook heel gewoon, of zelfs ‘boenmeid’ of ‘stoepmeid’ of ‘boerendienstbode’. Deze laatste term, die ook in krantenadvertenties gebezigd werd, impliceerde dat er extra hard gewerkt moest worden. In de regel liep een dienstbode-contract van mei tot mei, net als bij de mannelijke knechten op boerderijen. Wie niet een vaste betrekking had maar slechts enkele dagen per week kwam schoonmaken noemde zich ‘werkster’. En dan was er nog de ‘huishoudster’. Dat was gewoonlijk, zoals het woord al aangeeft, een vrouw die het huishouden bestierde. Zij verving de huisvrouw, omdat die er niet was (bijvoorbeeld bij een pastoor of een weduwnaar) of omdat de vrouw des huizes het te druk had met andere zaken of van ‘stand’ was. Een huishoudster was gewoonlijk wat ouder en bleef ongetrouwd (soms trouwde ze met de weduwnaar of – meer recentelijk – zelfs met de pastoor). Vaak ook bleef ze haar hele actieve leven in dienst en werd een quasi (ongetrouwde) partner van de heer des huizes. In enkele archiefstukken lees ik dat zij bedacht werd in het testament van haar werkgever, zoals een pastoor. Nog een laatste opmerking over terminologie: Om de vele namen wat levensechter en korter te maken heb ik af en toe de tussenvoegsels ‘van der’ en ‘van den’ weggelaten want dat deed iedereen ook in het dagelijks verkeer.

Het onderzoek

Voor het onderwerp 'dienstbode' heb ik naar schatting 20 mensen, meest vrouwen, gesproken. Dat was veel in vergelijking met de andere afleveringen van deze serie. Een reden daarvoor was dat dit beroep zo onderbelicht was, zoals ik al eerder meldde. Bovendien waren er meer dan honderd voormalige dienstbodes tegenover bijvoorbeeld één bakker en twee noodslachters. Ik hoop deze lacune met uitvoeriger onderzoek enigszins te dichten. Daarom komen in dit artikel massa's namen voorbij, tot vervelens toe misschien, bovendien veranderen die namen soms want als je over 'Mien van Seggelen' of "Marie van der Poel" begint, weet nog niemand over wie je het hebt. Maar even belangrijk was dat mijn nieuwsgierigheid gewekt was. De 'toestanden' rond het dienstbode-beroep zijn voor de huidige jonge generatie nauwelijks te bevatten.

De opzet van het artikel is als volgt: eerst presenteer ik twee gezinnen waarbinnen ik kort – maar zo volledig mogelijk – alle dienstbodes noem die in de loop der jaren gepasseerd zijn. Daarna richt ik de aandacht op drie gezinnen die dienstbodes leverden. Het onderscheid tussen ontvangers en leveranciers van dienstbodes is overigens misleidend, want de gezinnen die ontvingen werden later zelf leveranciers als hun dochters opgroeiden. Daarna komen drie dienstbodes zelf aan het woord met hun persoonlijke 'keuzes' en ervaringen. Tenslotte wordt in 'Lief en leed van de dienstbode' een groot aantal lijnen en aspecten van het dienstbode-leven onder de loep genomen, waarbij de zeer diverse ervaringen van de naar schatting vijftig dienstbodes die ik 'tegenkwam' verder worden onderzocht. Ik sluit af met enkele opmerkingen over oorzaken en omstandigheden van de verdwijning van de dienstbode.

Dienstbodes in twee gezinnen

Bij twee gezinnen heb ik geprobeerd de opeenvolging van dienstbodes te reconstrueren, om een idee te geven hoe de rekrutering in zijn werk ging en bij welke gezinnen dienstbodes vooral terecht kwamen. Het is niet toevallig dat dit alle twee boerengezinnen zijn, want ik heb in Oud-Ade geen 'gewoon' gezin gevonden dat een dienstbode had, met uitzondering van de middenstand waar de vrouw des huizes ook op de winkel moest passen. Bakker Uljee is een voorbeeld, maar zodra de oudste dochter van Uljee 14-15 was, was er geen behoefte meer aan een dienstbode.

1. Siem en Trijn van der Geest

In het gezin van Siem en Trijn van der Geest, 'achter' in de Blauwe Polder, op de Catharinahoeve, waren acht jongens en twee meisjes. Voor boerin Trijn was het onmogelijk om het huishouden alleen te doen. Iedere dag was ze betrokken bij het kaasmaken en op een boerderij zijn er nog veel meer dingen te doen. Haar vierde kind was een meisje dat echter verdronk toen het nog geen twee was. Daarna kwamen er weer twee jongens. Pas in 1949, elf jaar na haar trouwen, werd een nieuwe dochter geboren. Dat betekende dat ze tot ongeveer 1965 niet kon rekenen op een dochter die meehielp in huis.

De situatie in het gezin was tekenend voor de tewerkstelling van dienstbodes. De oudste zoon Sjaak, nu 86, helpt me de dienstbodes te traceren. Een van de eersten was Alie Disseldorp (1923-2012). Alie was de dochter van Willem Disseldorp (arbeider op de meelfabriek van Gerrit van der Geest) en woonde op Zwarteweg 9, ongeveer tien minuten lopen, over de dijk, naar de Catharinahoeve. Rond 8 uur begon haar werkdag. In 1952 ging Alie trouwen met Herman Timmers en stopte. Ze werd opgevolgd door haar zus Jo (1930-2020) die tot 1958 bleef toen ook zij ging trouwen. De bruidegom was Co Elsgeest. Waarschijnlijk was Lena Zandvliet, van de Poeldijk in Rijpwetering, de volgende dienstbode en bleef zij dag en nacht op de boerderij, uitgezonderd in het weekend. Zij had een vriend die als dienstplichtige in 'Nederlands-Indië' was tijdens de Politie Acties, eind jaren veertig. Lena werd opgevolgd door Tinie Zwetsloot uit Hoogmade. Tinie werkte maar enkele dagen per week en was dan waarschijnlijk intern. Zij was in de verte familie van Trijn. In 1953 of 1954, na de geboorte van de tweede dochter van Trijn, kwam Dora van Haastrecht uit Nieuwe Wetering. Dora komt

verderop zelf aan het woord. Toen Dora in 1957 trouwde met Kees Zandvliet, een broer van Lena, werd zij kort opgevolgd door haar zus Nel.

In 1958 kreeg Trijn, vijf jaar na haar laatste bevalling, een tweeling. Het was een moeilijke tijd en Ria, jongste dochter van Jan van der Poel (eind Zwarteweg), werd door haar vader gestuurd om in het gezin te helpen: "Trijn ligt te huilen in bed. Ze moet geholpen worden." Ria (17 jaar oud) en twee andere nichtjes schoten te hulp. Toen de grootste nood voorbij was, stopten de nichtjes, maar Trijn haalde Ria over om te blijven. Gedurende ongeveer drie jaar (tot 1965) zou Ria ermee doorgaan, drie dagen per week op maandag, woensdag en vrijdag. Haar vader was niet alleen buurman (op een afstand van bijna een kilometer), maar ook zwager van Siem.

2. Arie en Anna van der Poel

Het gezin van Arie en Anna van der Poel, op de Blanken Hoeve aan het Vennemeer, telde dertien jongens en drie meisjes. Het is duidelijk dat het gezin (en het bedrijf) niet zou kunnen draaien zonder de hulp van dienstbodes. Het feit dat Anna bijna ieder jaar in verwachting was, maakte die behoefte nog urgenter. Met behulp van haar zonen Theo en Dammes ging ik op zoek naar de dienstbodes vanaf 1927, toen Arie en Anna trouwden en op de boerderij kwamen. Over de beginjaren is echter weinig informatie gevonden en de precieze datering daarna is ook onzeker. Vermoedelijk was Aal Tersteeg in 1927 dienstbode tot 1931, toen zij trouwde met Koos de Haas (Zweilanhoeve). Aal was de dochter van Kobus Tersteeg en Cornelia Hogenels. Kobus was boer in de Boekhorst, direct voorbij de Koningsbrug, rechts. Mogelijk werd zij opgevolgd door Jo van 't Hart van Rijpwetering maar volgens de dochter van Jo hielp zij alleen met het kaasmaken. Dat het niet altijd gemakkelijk was om aan een dienstbode te komen blijkt uit twee advertenties die Arie van der Poel in 1932 plaatste op zoek naar een "flinke R.K. boerendienstbode" (zie bijlage). Vaak moest er geschipperd worden met tijdelijke invallers waarvan de namen vergeten zijn.

Vanaf het begin van de jaren '40 verschijnt de naam van Marie van Veen. Marie was de dochter van Hein van Veen uit Rijpwetering. Haar vader was een kleine tuinder met tien kinderen. De eindjes moesten aan elkaar geknoopt worden en elk kind dat ergens 'in betrekking' ging, was een mond minder om te voeden. Die uitdrukking heb ik vaak gehoord in gesprekken. In 1943 zou Marie in het klooster treden, maar toen ze hoorde dat moeder Anna in verwachting was, besloot ze, met toestemming van haar toekomstige overste, nog enige tijd te blijven tot na de bevalling.

Marie van Veen (later Zuster Johanna Marie) links met negen kinderen van moeder Anna, die vanaf de bank toekijkt. (Foto collectie Theo van der Poel)

Na Marie kwam Dina Baak uit Hoogmade, die maar kort bleef, gevolgd door Annie van Leeuwen, dochter van zwager Jaap van Leeuwen in Leimuïden. Annie hield het maar kort vol. Zij kon zich moeilijk los maken van haar familie, vermoedt een van de zonen. Al deze dienstbodes waren intern. Zoon Dammes Poel noemt Marie Wisse, zus van Clemens Wisse, schrijver van boerenromans. Marie kwam uit een gezin van 14 kinderen en woonde in het spoorhuis, waar nu de rotonde is van de Provinciale Weg. Haar vader was schrijnwerker. Dammes herinnert zich nog dat hij als kind door Marie in een teil gewassen werd, een wekelijks ritueel op de zaterdag.

Na het vertrek van Marie Wisse in 1945 kwamen Arie en Anna weer zonder dienstbode te zitten en moesten zij zich behelpen met diverse zaterdagshulpen, tot 13 oktober 1945, toen vader Arie een van zijn zonen vroeg om naar Klaas en Geert van Schie te gaan met de vraag of tante Geert (oudere zus van Arie) een van de meiden wilde sturen om te helpen. Geert had toen al tien dochters, waarvan meer dan de helft de vereïste leeftijd had. Het werd Sjaan, de oudste. Zij bleef tot 1952 toen ze trouwde en met haar man, Gerard Duivenvoorden, naar Canada vertrok. Hoewel het van het huis van Sjaans familie maar een paar minuten lopen was naar de Blanken Hoeve, was zij intern. Zij sliep in de bedstee van de 'meidenkamer'.

Na Sjaan kwamen de buurmeisjes Riet, Jo en Nel Pennings op de Blanken Hoeve helpen. Zij woonden nog geen 100 meter van de Blanken Hoeve. Hun moeder, Mijntje van der Geest, was een zus van Anna. Dus opnieuw dienstbodes die familie waren. Riet was bovendien een hechte vriendin van Annie, de oudste dochter van Arie en Anna. Hoewel zij niet intern waren, heeft Riet wel geholpen met melken, verzekert haar zus Cok. Riet stopte rond 1958. Twee jaar later trouwde zij met Gijsbert Belt en werd boerin in Zoeterwoude. Nel heeft maar kort als dienstbode gewerkt. Zij ging rond 1955 een opleiding volgen voor kraamverpleegster en werkte nog enige tijd in die functie. Nel herinnert zich nog als de dag van gisteren hoe ze de tot de rand gevulde pisemmer van de jongenszolder beneden ging legen. Nel trouwde in 1960 met Henk Bouwmeister die ze tijdens een bezoek aan haar broer Henk in Canada had ontmoet en emigreerde naar Canada. De jongere zus Cok, die me dit vertelt, denkt dat de betaling van haar zussen met gesloten beurzen ging, en vergoed werd door het werk dat de zoon van Arie, Chris, op de boerderij van Pennings verrichtte.

De drie dochters in het gezin van Arie en Anna waren inmiddels opgegroeïd en hielpen in het grote huishouden. Maar ook de jongens hadden hun taken in het huis. Theo schrijft: "In mijn herinnering, hielpen wij mannen op zaterdag met schrobben, ramen wassen etc. om daarna gezellig te gaan voetballen op de 'ouwe wurft'."

Deze twee overzichten laten onder meer zien dat familie- en burenerelaties een belangrijke rol speelden bij de werving van een dienstbode. Het was een tijd van grote katholieke gezinnen en de boven beschreven twee gezinnen hadden toegang tot een groot 'arsenaal' van verkrijgbare vrouwelijke kandidaten. In de Leidsche Courant stonden destijds veel advertenties waarin een RK dienstbode gevraagd werd of een "net meisje" zich aanbood als dienstbode, maar ik heb de indruk dat in Oud-Ade de dienstbodes vooral via mondelinge contacten werden geworven, waarbij ik ook de veemarkt in Leiden reken waar de boeren en veekopers elkaar wekelijks troffen. Ook daar werd over het lot van menig jong meisje / jonge vrouw beslist. Wat me achteraf opvalt is dat de pastoor niet één keer genoemd wordt als bemiddelaar terwijl hij toch bij haast alle activiteiten in het dorp betrokken was. "Hahaha, de pastorie als uitzendbureau avant la lettre," schrijft iemand.

Drie gezinnen als leveranciers van dienstbodes

Het eerste gezin dat aan bod komt is relatief arm en de kinderen, dochters en zonen, zijn zowel een economische 'last' als (op latere leeftijd) een bron van inkomsten. Het tweede is een welgesteld boeregezin met acht dochters waarin de contouren van een andere toekomst voor meisjes / vrouwen zich aftekenen. Het derde is een boerenfamilie waarin de levering van dochters als dienstbode meer een sociaal dan een economisch nut heeft.

1. Gezin Gerrit en Bet van der Fits

In het gezin van Gerrit (1893-1985) en Bet (1896-1977) van der Fits waren zes dochters en vijf zonen. Thuis was het geen vetpot. Vader Gerrit was lapjeskoopman, of deftiger gezegd manufacturer. Hij ging per fiets langs de huizen om zijn gezin te onderhouden. Daarnaast ondernam hij nog andere activiteiten om wat bij te verdienen (zie aflevering 3 van deze serie). De familie Van der Fits woonde met zijn dertienen in De Zevenhuizen in een klein huisje dat ze moesten delen met twee andere gezinnen waar echter geen kinderen waren. In de huiskamer was een bedstee voor de ouders en de kinderen sliepen allemaal op zolder. In totaal waren 17 mensen (de vier burens meegerekend) op één buitenplee aangewezen. Wc-papier bestond uit krantenknipsels die met een touwtje waren samengebonden. De jongste dochter, Bep: "Mijn moeder kon van niks iets lekkers maken." Maandag avond was altijd gezellig; dan hadden de jongens in de slagerij vrij en deden ze spelletjes.

Je zou kunnen zeggen dat de ouders Fits groot-leveranciers waren van dienstbodes. Vijf van de zes gingen van jongs af aan bij andere families werken. Dat bracht niet alleen geld in het laadje maar het scheelde ook monden die moesten eten en slaapruimte.

Alie (1921-2003), de oudste, werd op 13-jarige leeftijd naar Voorhout gestuurd naar het gezin van Goof van Leeuwen die getrouwd was met Antje Heemskerk, een zus van Klaas Heemskerk, die vlak bij de familie Fits woonde. Het is aannemelijk dat Klaas bij deze deal bemiddeld had. Alie moest 's morgens om 4 uur haar bed uit om de room van de melk in de 'mouwen' (speciale vaten) af te scheppen voordat het kaasmaken begon. Op de boerderij werd magere Leidse kaas gemaakt. Eens in de twee weken kwam ze 's zondags, na de Mis, op de fiets naar huis maar moest diezelfde dag ook weer terug fietsen naar Voorhout. Haar moeder gaf haar soms nog wat kapotte sokken mee om die te stoppen als ze in Voorhout een beetje tijd over had. Toen haar broertje Hennie thuis geboren werd, moest ze nog een week wachten voor ze hem kon zien, vertelde ze later aan haar dochter Els. Ze verdiende 2,50 gulden per week. Vijftig cent daarvan ging naar haar ouders. Rond 1938 werd ze dienstbode bij Klaas (1909-2004) en Marie (1909-1944) Heemskerk, om de hoek in De Zevenhuizen. Het was hard werken maar het was ook een goeie tijd. De kinderen Heemskerk waren dol op haar en zij op hen. Ook na het overlijden van moeder Marie en de komst van Klaas zijn tweede vrouw Kee van der Poel bleef dat zo. Zij bleef bij de familie Heemskerk tot zij in 1947 trouwde met Arie van den Ing, die daggelder op dezelfde boerderij was.

Alie van den Ing (links) met vijf kinderen Heemskerk en Corrie van der Poel, in 1945.

Pol van der Fits (1922-2014) komt verderop zelf aan het woord. Zij werkte achtereenvolgens als dienstbode bij Hein Pennings in Aarlanderveen (een jaar), bij Siem van Schie op De Eenzaamheid (drie

jaar), bij Tinus Heemskerk op de Rip, bij Cor Verlaan in De Zevenhuizen (drie jaar) en tot slot bij Dirk Heemskerk, eveneens in De Zevenhuizen (zeven jaar).

Mien (*1929) is de derde dochter van het gezin. Ik ken haar goed want ze heeft niet zo lang geleden nog met haar man Bart aan de Zwarteweg gewoond. Ze woont nu in de Jacobus in Oude Wetering en voelt zich daar gelukkig. Ik praat met haar over haar dienstbode-carrière. Ze weet niet meer de juiste volgorde maar dat is geen probleem. Haar carrière begon thuis, zou je kunnen zeggen, want na het vertrek van Alie en Pol, was zij aan de beurt om haar moeder te helpen in de huishouding. Op 14-jarige leeftijd ging zij twee dagen per week in het gezin van klokkenmaker Landzaad helpen, in de Haarlemmerstraat in Leiden. Landzaad was de winkel waar de meeste Oudaiers hun horloges lieten repareren. Daar was het 't goedkoopste. Ongetwijfeld heeft Landzaad toen aan hen gevraagd: "Hebben jullie nog een net meisje dat hard kan werken?". Nou, dat hadden ze wel. Vervolgens (maar de exacte volgorde is onzeker, zoals ik al zei) kwam ze terecht bij een familie in Oegstgeest waar de vrouw erg ziek was. Mien denkt een dag in de week. Vermoedelijk kwam deze betrekking tot stand via zogenoemde waterrecreanten die bij buurman Cor Verlaan in De Zevenhuizen bivakkeerden. Het hoogtepunt was waarschijnlijk haar betrekking bij de rijke familie Van Brinkel in Wassenaar, die in Den Haag een herenmodezaak had. Ze kwam daar terecht via Nel Vrijburg. Ze ging er twee dagen in de week met de bus naar toe en verdiende er een rijksdaalder per week. Verder werkte ze bij Leen en Jo Clemens op Kaageiland (zie volgende alinea) en bij Siem van Schie op De Eenzaamheid, waar ze zus Pol opvolgde. Mien trouwde in 1952 met rietdekker Bart Opdam.

Over haar zus Riet (1930-1999) is minder bekend. Zij heeft in ieder geval, net als Mien, bij Leen Clemens op Kaageiland gewerkt. Clemens had een klein boerenbedrijf en was getrouwd met Jo van der Hulst uit De Zevenhuizen, afkomstig van de boerderij (later camping de Spijkerboor) dichtbij het huis van de familie Fits. Daarna heeft Riet vele jaren bij Jaap (1890- 1972) en Rens (1889-1970) van der Poel gewerkt op de Hooglandsche Bocht, in de Vrouw-Vennepolder. Ze was daar intern en goed ingeburgerd want de twee jongsten van het gezin Fits mochten met Sinterklaas bij Jaap Poel hun schoen zetten. Riet trouwde in 1954 met Jaap Van der Star en werd huisvrouw en moeder.

Trees (*1935) vertelt me dat ze graag had willen doorleren maar dat kon niet. Haar vader zei: "Ik heb je verhuurd aan Catrien en Jo." Trees was toen 14 jaar en kwam net van school. Catrien en Jo ploeg woonden om de hoek. Jo had een brandstoffenhandel (zie aflevering 17) en Catrien runde een café. Er waren drie kinderen op dat moment. Trees zegt dat ze het altijd prima naar haar zin heeft gehad. Ze deed alles wat Catrien haar vroeg: stoffen, het café opruimen, voor de kinderen zorgen, alles. Maar koken deed ze niet, dat deed Catrien zelf. Ze schat dat ze er zes jaar gewerkt heeft. Ze sliep altijd thuis. Dat kon want verschillende van haar oudere zussen waren elders intern als dienstbode. Daarna werkte ze, net als enkele van haar zussen hadden gedaan, in de slagerij van haar broer Jan in de Kraaierstraat in Leiden. Ze trouwde in 1960 met Jan van der Geest, zoon van Siem van der Geest die veeverloskundige was. Jan was veehandelaar.

Bep (*1940), de zesde en laatste dochter, had ook graag doorgeleerd, maar dat ging niet door. De hoofdonderwijzer wilde met haar ouders daarover gaan praten, maar dat had geen zin: "Ze hebben allemaal bij Jan (de slager) gewerkt dus jij ook. Rechtvaardigheid! Er zat niets anders op dan het pad van haar zussen te volgen: bij haar moeder thuis en in de slagerij van haar broer helpen na de verplichte zevende en achtste klas op school. Maar een traditionele dienstbode is zij niet geweest. In 1965 trouwde ze met Kees de Jong uit Roelofarendsveen die in Den Haag als kok werkte in restaurants.

2. *Gezin Willem en Ida van der Geest*

Willem van der Geest (1900-1968) was boer op Mijn Ouders' Wensch, aan het Vennemeer. In 1930 trouwde hij met Ida Koot (1900-1984). Zij kregen samen acht dochters. Dat is uiteraard een goede

reden om te kijken wat er met dat 'overschot' aan dochters gebeurde. Hieronder, in vogelvlucht, een overzicht.

Annie (1932-1994), de oudste, werd thuis gehouden om haar moeder in het huishouden te helpen, tot zij in 1956 met Jan van Dammes van der Poel trouwde die toen caféhouder van 't Lageland was. Later werd Jan boer op het bedrijf van zijn schoonvader en Annie de boerin. Bep (*1933) werd dienstbode toen ze van school kwam bij de burens Leen en Kee van der Geest. De boerderijen stonden praktisch tegen elkaar aan. Op een avond stond de buurvrouw huilend voor de deur en vroeg vader Willem of een van de dochters kon komen helpen. Ze was ten einde raad. Vader Willem zei tegen Bep: "Ga jij maar, jij melkt niet." Bep was bang van koeien. Bep heeft er zeven jaar, tot haar trouwen, gewerkt. Aan het eind van de week legde ze haar loon van 12 gulden (later 17) op het theeblad in de kamer. Het sprak vanzelf dat dat voor de huishoudpot was. Bij de burens deed zij alles wat bij het huishouden en een kaasmakerij hoort, maar er waren drie taken die de jongens moesten doen: aardappelen schillen, groenten schoonmaken en schoenen poetsen (nadat het laatste kind geboren was, telde het gezin tien jongens en drie meisjes). Koken deed moeder Kee zelf, al vond Bep dat ze geen beste kok was. Bep denkt dat ze tijdens haar verblijf daar op zaterdag in totaal wel zeven kinderen in 'bad' gedaan heeft. Na haar trouwen (1957) met Jacques van der Geest, zoon van de timmerfabrikant, bleef ze nog twee dagen in de week bij Leen en Kee helpen tot ze zwanger werd.

Als er een feest was in café 't Lageland werden ook hulptroepen ingeschakeld om te bedienen en te helpen in de keuken. Op deze foto van links naar rechts Ida en Jeanette van der Geest, dochters van Willem en Ida van der Geest, en schoonzusjes van cafébaas Jan van der Poel (Dammeszn), Corrie de Haas (in vaste dienst) en Jopie Velzeboer. Omstreeks 1955-1960.

Riet (*1934) hielp haar moeder een à twee dagen per week en werd werkster (niet dienstbode) bij Koos en Annie van der Geest in Leiden. Koos (bijgenaamd 'de Teerboer' omdat hij teerproducten verkocht) was afkomstig van de boerderij van Leen van der Geest (Zijleinde). Jeannet (1936-2013), de vierde dochter, was de eerste in het gezin die mocht doorleren. Ze deed de mulo en ging daarna op een kantoor in Leiden werken. Haar zus Ida (*1938) had geen behoefte om door te leren. Ze viel op veel plekken in, onder andere bij het gezin in Sassenheim waar ze Gon Heemskerk opvolgde, en hielp enkele jaren bij Koos van der Geest (zoon van 'Lange Jan') en Alie van Tol. Koos woonde en werkte bij zijn broer Goof op de Zijldijk op de boerderij 'de Puinhoek'. In 1956 emigreerde het gezin van Koos en Alie met vijf kinderen naar New Mexico in de VS. Ida werkte vervolgens tien jaar als keukenassistente

in het Elizabeth Gasthuis in Leiden. In 1980 trouwde zij met Kees van Rijn en werd boerin in Nieuwkoop. Zowel Annie als Riet en Ida hielpen thuis met melken.

Plonie of Polly (*1939), de zesde dochter, ging na de achtste klas van de lagere school thuis werken en bij Mevr. van der Lek, die in een huis op het erf van de boerderij woonde. Zij slaagde erin om zonder vooropleiding verpleegkundige in de Maria Stichting in Haarlem te worden. Nummer zeven, Cobie (*1941) werd na het behalen van haar mulo-diploma, apothekersassistente in Leiden, in de Havenapotheek. Later verhuisde zij naar de Bilt. Wil (1942-2023) tenslotte, de jongste en derde die naar de mulo ging, kreeg een baan bij de Rabobank in Roelofarendsveen en ging daarna werken bij de administratie van Scholengemeenschap Louise de Coligny te Leiden.

Het feit dat drie dochters de kans kregen om door te leren was opmerkelijk. Meester Ponsioen adviseerde hun ouders hierin en die stonden er voor open. Tegelijkertijd moet opgemerkt worden dat dit plaatsvond op de grens naar een nieuw tijd, waarin doorleren van meisjes in zwang kwam. Bovendien kon een bemiddelde boer als Willem van der Geest het zich permitteren. Opvallend is ook dat de tweede dochter, Bep, na haar trouwen in 1957 besloot twee dagen te blijven werken bij het gezin waar zij zeven jaar dienstbode was geweest.

3. *Gezin Cor en Mijntje Pennings*

Cor Pennings (1904-1992), boer aan het Vennemeer, was getrouwd met Mijntje van der Geest (1907-1954). Zij hadden negen kinderen, waarvan zes dochters. Na het vroege overlijden van haar moeder in 1954 kreeg Annie (1931-2011) als oudste dochter extra verantwoordelijkheden in het huishouden. Pas later greep zij de kans om buitenshuis te werken, in de kruidenierswinkel van Zwetsloot in Rijpwetering. Toen ze verkering kreeg met bakkerszoon Dick Uljee besloot ze als winkelbediende bij bakker Van der Heijden in Leiden meer kennis op te doen van het bakkersvak. In 1960 trouwde zij en begon met Dick een bakkerszaak in Castricum. Je zou kunnen zeggen dat Annie vooral 'dienstbode' in eigen huis is geweest en die situatie ontvluchtte via een baan in een winkel. Haar zus Jo (*1934) werkte drie jaar voor halve dagen bij Jan van der Hulst, in café 't Lageland. Daarnaast was ze oproepkracht bij de burens, oom Arie en tante Anna, vooral op zaterdag. Op die dag waste ze de jongste kinderen in de teil en in de zomer in de 'vijver', een soort outdoor koelbak waarin de melkbussen werden gezet om af te koelen. Vervolgens ging ze als dienstbode in betrekking in Alphen in het gezin van Louis Vergeer en Pietje Pennings. Pietje Pennings was een zus van haar vader. Jo werkte dus bij haar oom en tante. Zij trouwde in 1959 met Jan Oostdam, een boerenzoon uit Alphen en vertrok met hem naar Californië, waar ze na tien jaar een eigen veeteeltbedrijf begonnen.

Riet Pennings (1935-2013) hebben we al ontmoet als dienstbode bij de burens ome Arie en tante Anna op de Blanken Hoeve. Haar precieze 'bewegingen' in die tijd zijn niet goed na te trekken, maar zij zal ongetwijfeld ook veel werk thuis hebben moeten doen. De laatste jaren vóór haar huwelijk in 1960 heeft zij nog in de melkzaak van de familie Janson in Leiden gewerkt. Miep (1940-2022) werd rond haar twintigste dienstbode in het gezin van Piet van der Geest (Piet van Gerritte) en Pie van der Meer in Oud-Ade, maar toen de zus van Pie, Cor, ernstig ziek werd, was haar hulp daar nodig, bij Co en Cor Heemskerk in Rijpwetering. Na het overlijden van Cor in 1964 kreeg Miep een baan in een modewinkel in Leiden, een functie die, volgens velen, zeker bijgedragen heeft aan haar modieuze verschijning. Miep bleef bij haar vader wonen en voor hem zorgen, nadat deze van de boerderij verhuisd was naar het dorp. Toen haar vader opnieuw trouwde en naar Leidschendam vertrok, bleef Miep in het huis wonen en trouwde met Henk Bergshoeff.

De laatste dochter, Cok (*1946), hoopte na het behalen van haar mulo diploma een baan te vinden op kantoor, maar haar vader had andere ideeën: "Nee meid, ik heb je aan Annie van Ome Kobus beloofd." Annie was de boerin op het Klaverblad, iets verderop, ook aan het Vennemeer, en was in verwachting van haar vierde kind. Toen Cok na een week thuis kwam en het tientje dat ze verdiend had aan haar vader liet zien, werd deze boos en maakte haar duidelijk dat Annie familie was en dat ze

dus geen geld had mogen aannemen. Maar Annie stond erop dat ze Cok tenminste iets teruggaf voor het werk dat zij verrichtte. Overigens ging het tientje in de familiepot. Cok heeft het maar kort volgehouden op het Klaverblad. Daarna is ze gaan werken bij het Hoogheemraadschap van Rijnland en is daar tot haar pensioen gebleven.

De 'leverantie' van dienstbodes vanuit het gezin Pennings laat vooral twee ontwikkelingen zien: ten eerste het belang van familierelaties en ten tweede de verruiming van de mogelijkheden voor jonge vrouwen om buitenshuis te werken. Dienstbode was niet meer de enige optie.

Drie dienstbodes aan het woord

Vrouwen die ooit het traditionele beroep van dienstbode hebben uitgeoefend beginnen schaars te worden en ik moet me vaak behelpen met hun (vooral) dochters in de hoop dat hun moeder haar ervaringen met hen heeft gedeeld, maar dat is niet altijd het geval.

1. Pol van der Fits

Ik praat met Sonja van der Star over haar moeder Pol van der Fits (1922-2014) die haar veel verteld heeft over vroeger. "Maar dat was niet allemaal zo positief," voegt ze eraan toe. Pol, of Pollie, kwam uit een gezin van elf kinderen, dat ik hierboven al beschreven heb. Na school werd ze meteen aan het werk gezet. Het begon bij SocilasiSientje Pennings, weduwe van Hein Pennings, die in het dorp woonde waar nu Leidseweg 30 is. Een van haar taken was om elke dag met Mevrouw Pennings gearmd naar de ochtendmis te lopen en weer terug begeleiden; niet een van haar favoriete bezigheden. In die periode werkte ze ook op zaterdagen bij Cornelis Heemskerk op de boerderij in De Zevenhuizen. Na een jaar ging de zoon van Mevrouw Pennings, Hein, trouwen en vestigde zich op een boerderij in Aarlanderveen. Hein nam haar voor een jaar als 'dienstmeid' mee. Terug in Oud-Ade ging ze (18 jaar oud) voor drie jaar werken bij Siem van Schie op De Eenzaamheid. Toen naar Tinus Heemskerk, bijgenaamd 'Rooie Tinus' aan de Koppoel in Rijpwetering en vervolgens voor drie jaar bij Cor Verlaan, haar buurman in De Zevenhuizen. Ze was ongeveer 22 toen ze als dienstbode op de boerderij van Dirk Heemskerk terecht kwam, waar ze zeven jaar bleef. Bijna altijd en overal was ze intern. Ze trouwde in 1954 met Cor van der Star en werd moeder van drie kinderen waarvan Sonja de oudste is.

Pol van der Fits met Lenie Heemskerk, dochtertje van de familie van Dirk Heemskerk, waar zij in betrekking was.

Pol had een opgewekt karakter en stond altijd voor iedereen klaar. Maar ze kon ook met spijt en enige bitterheid terugkijken op haar jeugd; altijd maar werken: boenen, sjouwen, zware arbeid en nauwelijks vrije tijd. Toen ze op De Eenzaamheid werkte mocht ze 's zondags naar huis, lopend, dat wel. Als Sonja een stukje met haar wilde gaan wandelen, zei ze: "Ik heb al genoeg gelopen in mijn leven." Bij Dirk Heemskerk moest ze met de knechten apart eten. Standverschil bestond toen nog. Maar de kinderen waren dol op haar. Verder leren was er voor haar en haar generatiegenoten niet bij.

2. *Winy van der Geest*

Winy (*1934) is de jongste van acht (opgegroeide) kinderen in het gezin van Willem van der Geest en Wien Belt. Haar vader boerde op de Biesoord aan de Zijl, op de hoek waar het 'bomenweggetje' begint. In het gezin waren drie zonen en vijf dochters. Ik bezoek Winy in haar woning aan de Abdij van Rijnsburglaan. Ze vertelt dat alle vijf dochters als dienstbode gewerkt hebben. Omdat zij kon melken, verdiende zij iets extra's. Haar eerste betrekking was bij Jan den Hollander en zijn toen nog vrijgezelle broer Leen op een boerderij aan de Zijl en de Wetering, slechts 100 meter bij haar vandaan. Toch was ze intern want het melken begon al rond 5 uur in de ochtend. Ook in de middag moest er weer gemolken worden. Ze at mee met het gezin en sliep op de voorzolder. Ze verdiende ongeveer 15 gulden per week. Ze hoefde niets van haar loon thuis af te staan en spaarde zo voor een fiets van 150 gulden. Na een jaar werd ze naar huis geroepen. Haar broer Bert had de boerderij overgenomen en had hulp nodig, vooral bij het melken en kaas maken. Toen ze in 1955 met Jaap van der Poel in de Vrouw Vennepolder trouwde stopte ze bij Bert. Haar zus Bep nam de taak van Winy over. Als boerin op de Hooglandsche Bocht nam zij ook dienstbodes in betrekking, maar nooit intern.

De carrière van Winy laat zien dat ook boerendochters door de dienstbode-fase gingen. Dat was trouwens ook te zien in de lijsten van dienstboden bij de eerder beschreven boerenfamilies. Dat ze thuis geen geld hoefde af te staan is misschien een klein verschil met de situatie van dienstbodes uit armere gezinnen, maar ook veel boeren hadden het krap. Bij Winy's ouders kregen de dochters en zonen die thuis werkten geen cent betaald.

3. *Dora (of Doortje) van Haastrecht*

Dora (*1936) is de dochter van een 'loswerkman', zoals zij het zelf noemt, in Nieuwe Wetering. Het gezin bestond uit zeven kinderen. Op haar 13e, toen ze van school kwam, ging ze op zaterdagen bij een oom in het huishouden helpen. Die ronde café Kaagzicht in Buitenkaag. Enkele jaren later kreeg ze een betrekking bij een ouder echtpaar in een 'ark' in Leimuiden waar ze 13 gulden verdiende. Ze was toen ongeveer 16. Daarna werkte ze korte tijd bij een gezin in Leiden waar ze 15 gulden verdiende maar het niet naar haar zin had ("Ik deed niks dan afstoffen, zo eentonig"). Op haar 17^e, in 1952 of 1953, kwam ze in dienst bij Siem en Trijn van der Geest in de Blauwe Polder zoals we eerder gezien hebben. Ze zou daar tot haar 21^e blijven, tot 1957, toen ze trouwde met Kees Zandvliet op de Poeldijk in Rijpwetering, waar ze nog steeds woont.

Dora wilde niet intern bij de familie Van der Geest en fietste iedere dag vanuit Nieuwe Wetering naar de boerderij achterin de polder, ongeveer 5 km. Alleen als het heel slecht weer was bleef ze weleens slapen. Haar werk bestond vooral uit boenen, schrobben en vegen, ramen zemen, de melk- en kaas spullen schoonmaken, broeken herstellen en ook naaien en sokken stoppen. Met de kinderen had ze weinig te maken. Ze vertelt me dat ze pas 14 dagen na haar aankomst de baby die net geboren was mocht zien. Het koken was een taak die Trijn bleef uitvoeren al was ze geen beste kok. Dora herinnert zich van haar verblijf bij het gezin vooral de dingen die anders gingen dan bij haar thuis, die ze vreemd of raar vond. Ook dat is een aspect van het dienstbode-beroep: je ziet hoe het er elders aan toe gaat. Je horizon verbreedt en je relatieveert wat je thuis altijd als normaal hebt gevonden.

Als ik haar vraag hoe de aanstelling van dienstbode werkte, antwoordt ze: "Mijn vader zei: 'Zoveel moet je verdienen plus een pond kaas in de week.'" Het geld mocht ze houden: "Ze zagen wel dat ik

het niet aan rotzooi uitgaf." Ze kon sparen voor haar uitzet. Op haar trouwdag reed Siem haar en bruidegom Kees naar de kerk, het gemeentehuis en de fotograaf. Ook dat is ze niet vergeten.

Wel en wee van de dienstbode

Het wordt tijd om de balans op te maken van al die families en dochters die voorbij zijn gekomen en er een paar opvallende onderwerpen uit te lichten.

Standverschil

Het verschil in stand is het eerste waaraan je denkt als het gaat over een (meestal jonge) dienstbode die te werk gesteld wordt in een boerengezin of een meer welvarende familie. In de literatuur over dienstbodes staat het verschil in stand vaak heel centraal. Dat is nog meer het geval in fictie-literatuur. Jannie Poelstra (1985) verwijst naar het toneelstuk *De Meid* van de socialistische auteur Herman Heyermans dat in 1908 in première ging. Over het 'huishouden als strijdtoneel' tussen madam en dienstbode en tussen man en vrouw, zoals Heyermans dat schetste, heb ik in mijn gesprekken niets gehoord. Dichter bij huis hebben we Clemens Wisse, die de inspiratie voor zijn 46 boerenromans haalde uit zijn ervaringen als kind in Oud-Ade. Bij hem draait het bijna altijd om standverschil.

Maar standverschil werd in het onderzoek zelden genoemd als ervaring in het dienstbode-beroep; de huisvrouw was meestal vriendelijk en werkte even hard als de dienstbode. Slechts in één geval werd melding gemaakt van het feit dat de dienstbode buitengesloten werd van de gezinsmaaltijden en met de knechten apart moest eten. Als een dienstbode intern was (wat op een boerderij vaak het geval was, vanwege het feit dat het werk 's morgens in alle vroegte begon en er genoeg slaapruijnte was) creëerde dat vaak een soort familieband. Het delen van de dagelijkse werkzaamheden en maaltijden en de slaapgelegenheid bij de dochters van het huis deed eventuele standverschillen vervagen. Als de dienstbode betrokken was bij de zorg voor de kinderen, werkte dit effect nog sterker. Zowel kinderen als dienstbodes spraken met warmte over hun wederzijdse relatie die vaak nog jaren in stand bleef. Alie en Pol van der Fits zijn duidelijke voorbeelden. Zulke positieve ervaringen worden ook gemeld door huisvrouwen over hun voormalige dienstbodes. Annie van Schie-de Haas vertelt dat de laatste drie werksters (geen full-time dienstbodes) in haar gezin nog steeds haar vriendinnen zijn. Terecht kan iemand zich afvragen of ik het niet te rooskleurig voorstel. Ik denk van niet. Toen Marie van Veen, alias zr Johanna Maria, terugkeek op haar leven in het klooster was ze niet helemaal content. In het Weeshuis aan de Lauriergracht in Amsterdam moest zij de vloeren schobben en mocht zij keukenhulp zijn. Dat ontlokte haar de ontboezeming: "Mijn mooiste jaren waren op de Blanken Hoeve."

Een andere opmerkelijke bevinding was dat dochters van boeren even vaak bij andere families gingen werken als meisjes van 'lagere komaf'. Voor deze dienstbodes was er überhaupt geen standverschil. Alleen dochters die mochten doorleren 'ontsprongen de dans' en kregen de kans fysiek minder zwaar, uitdagender en beter betaald werk te vinden, zoals in een winkel of op kantoor. De mogelijkheid van doorleren was echter voor weinig meisjes weggelegd, zoals we gezien hebben, ook in boerengezinnen. Slechts enkelen kregen na de zesde klas die kans. Een onderwijzer die de ouders van een goed presterende dochter probeerde over te halen haar naar de mulo te sturen had weinig succes. Een gevoel van rechtvaardigheid zorgde er voor dat ouders een jongere dochter vaak dwongen hetzelfde pad te volgen als haar oudere zussen. Toen de leerplicht in 1942 verhoogd werd tot acht jaar, kwam er een klas bij op de lagere school. Dit had wel tot gevolg dat meisjes pas na hun veertiende 'in het diepe' konden worden gegooid.

Familie- en andere sociale relaties

Dat klachten over uitbuiting en discriminatie op basis van stand weinig voorkwamen is ongetwijfeld ook verbonden met de gewoonte om hulp van een dienstbode of parttime werkster te regelen tussen families of goede bekenden. Een slechte behandeling van de dienstbode zou de goede betrekkingen

verstoren. De meeste deals die gesloten werden, hadden plaats in een domein van sterke sociale controle. Men wist van elkaar wat vóór en achter de voordeur speelde. Ik schat dat ongeveer twee derde van de dienstbodes over wie ik informatie heb verzameld terecht kwam in een min of meer vertrouwde omgeving. Alie, Pol en Trees Fits, Winy van der Geest, Gon van der Hulst, Marij van Seggelen, Rie van Klaas van Schie, Bep van Willem van der Geest, Els van den Ing: ze werden allemaal dienstbode bij de burens. Sjaan en Fien van Klaas van Schie en vele anderen werkten bij ooms en tantes, de dochters van Cor Pennings bij de burens die ook nog oom en tante waren, Winy van der Geest, Tiny de Haas en Trees van der Geest bij hun eigen broer en Bep van Koos de Haas bij haar eigen zus Annie.

Financiën

Roel van der Geest interviewde zijn tante Alie de Jong-van der Geest (1930-2022) voor zijn boek 'Rond de Rode Polder' en vroeg haar hoeveel zij verdiende als dienstbode. Aanvankelijk (kort na de oorlog) was dat tien gulden per week. Daarvan mocht zij één gulden voor zichzelf houden; de andere negen moest ze inleveren bij haar ouders, die extra inkomsten goed konden gebruiken. Alie spaarde voor schoenen om erop te kunnen schaatsen. Die kostten 18 gulden. Tijdens het gesprek kon ze nog boos worden over de manier waarop het salaris geregeld werd: "Mijn moeder onderhandelde met een boer over mijn loon. Ik stond erbij maar mij werd niets gevraagd."

Gon (of Gonda) van der Hulst aan het werk, vermoedelijk rond 1945 bij Koos en Alie de Haas aan de Kaag, boerderij 'De Franschman' in de volksmond. Gon was de dochter van Dirk en Anna van der Hulst (later Camping de Spijkerboor), min of meer burens van De Haas. Het kind is waarschijnlijk een van de tien dochters van de boer. (collectie John van Wieringen).

Tot mijn verbazing wisten veel ex-dienstbodes niet meer precies wat hun loon was, maar het getal ("ongeveer") 15 gulden, viel dikwijls. Hoeveel ze van dat geld mochten houden, verschilt van geval tot geval en hing ook af van de financiële situatie thuis. Winy Poel en Dora Zandvliet mochten alles houden, zoals we gezien hebben. Maar in de familie Fits moesten de dochters meer afdragen want ieder dubbeltje telde. Wat ook telde was dat elke dochter die het huis verliet een mond minder was aan tafel en een slaper minder in de kleine behuizing. Van een boerendochter die haar hele salaris wekelijks thuis inleverde zei de vader, "Ik spaar voor jou." Hij doelde op haar uitzet. Het eerste loon – hoe klein ook – werd soms besteed aan iets waar de beginnende dienstbode altijd naar verlangd had. Voor Alie, de tante van Roel, waren dat schaatschoenen, voor Winy een fiets. Daarna gingen ze nadenken over hun uitzet. Een uitzet was voor een vrouw essentieel. Zonder uitzet kon je niet trouwen. Daar moest je voor sparen, tenzij de ouders er voor zorgden.

Financiële draagkracht bepaalde in grote mate wie een dienstbode aannam. Gezinnen van daggelders, baggeraars en losse arbeiders leverden wel dienstbodes maar zelf konden ze zich er zelden een permitteren. Gerard Bartels, zoon van Cor Bartels (1902-1979), die daggelder op het Klaverblad was, schrijft: “Een dienstbode? Daar had men geen geld voor. Wel kwam vanaf 1950 elke maandag, Marij van Seggelen helpen met de was. In die periode kwam ook elke twee weken op vrijdag Bep Heemskerk uit Warmond naaiwerk verrichten. Dat ging zo door tot, ik denk 1956.” Ook andere minder kapitaalkrachtige gezinnen meldden dat een dienstbode buiten hun vermogen lag. Moeder moest zichzelf zien te redden tot hun dochters oud genoeg waren om bij te springen.

Doorleren

Vanzelfsprekend hing de mogelijkheid van doorleren af van de prestaties op de lagere school, maar sociale en financiële factoren speelden ook een grote rol. Meisjes kregen veel minder kans dan jongens, zoals algemeen bekend is. Ook de financiële situatie was een factor: kon de familie het zich permitteren? En natuurlijk de instelling van de ouders. Ouders konden vastbesloten zijn hun kinderen – ook hun dochters – betere kansen te geven dan zij zelf hadden gekregen. Een voorbeeld: op het Klaverblad heeft geen van de drie kinderen, alle drie dochters, na de lagere school een vervolg opleiding gedaan terwijl vijf van de zes kinderen van daggelder Cor Bartels die naast de boerderij woonde, wel doorgeleerd hebben.

Wie nam de beslissingen?

De dienstbodes hadden weinig te zeggen over hun betrekking. Veel werd op de veemarkt bedisseld, ongeveer zoals de koeien verhandeld werden. De ene boer tegen de ander: “Heb je nog een meid voor me?” En zo ging de transactie verder. Tegenstribbelen hielp zelden, zeker niet als het om goede bekenden of familie ging. Het verhaal van Ria van der Poel (Jandr) die door haar vader naar haar ome Siem gedirigeerd werd, toen tante Trijn een tweeling kreeg, illustreert hoe beslissingen werden genomen. Ook Bep van Willem Geest werd gedirigeerd om bij de burens te helpen en waarom de keuze op haar viel werd duidelijk gezegd: “Ga jij maar, jij kan toch niet melken!” Advertenties in de Leidsche Courant waarin “nette RK meisjes” werden gevraagd of aangeboden, waren in Oud-Ade nauwelijks nodig, hoewel ik toch diverse advertenties van Oud-Adese boeren aantrof die – uit de tekst op te maken – in acute nood verkeerden. Tijdens de vele gesprekken die ik gevoerd heb, heeft echter niemand ooit iets over advertenties gezegd.

Een sterk staaltje van vaderlijk (of noem het: patriarchaal) gezag vertelt Gonnie Heemskerk. Op een avond kwam haar vader Klaas Heemskerk thuis van een verjaardag in Voorhout. Daar had hij een vader van zeven kinderen uit Sassenheim ontmoet wiens vrouw naar het ziekenhuis moest. Klaas kende de man nauwelijks, maar besloot ter plekke dat er hulp nodig was en gaf Gonnie opdracht meteen naar Sassenheim af te reizen. Gonnie had geen idee waar ze terecht kwam, maar verzet was ondenkbaar. Ze bleef er zeven weken. Klaas Heemskerk stond bekend om zijn sociale betrokkenheid en stuurde zijn dochters om waar het nodig was te helpen.

Koken

Dienstbodes deden van alles maar koken werd opvallend vaak niet aan hen toevertrouwd. Zelfs als de moeder er weinig van bakte. Moeder Trijn in het gezin van Siem van der Geest bijvoorbeeld was een slechte kok, bevestigen haar kinderen nu terugkijkend naar hun jeugd, maar koken bleef ze doen. Hetzelfde gold voor de boerin bij wie Bep van Willem Geest diende. Waarom was dat? Ik vroeg het aan verschillende voormalige dienstbodes. Een dacht dat haar bazin het leukste werk voor zichzelf wilde houden. Een ander voerde zuinigheid als een reden op. Door het zelf te doen voorkwam de boerin verkwisting. Ik zoek het meer in de emotionele sfeer. In tegenstelling tot bijvoorbeeld schrobben, is koken een intieme handeling; het bereide voedsel treedt het lichaam van de gezinsleden binnen, van de echtgenoot in de eerste plaats. Als de liefde van de man door de maag gaat, zoals het gezegde beweert, dreigt die liefde naar de dienstbode te gaan als die gekookt heeft. ‘Vreemd gaan’ aan de eettafel – dat moet voorkomen worden. De dienstbode moet zich beperken tot

het klaarmaken van groenten en aardappelen en afwassen. Koken, zou je kunnen zeggen, behoorde tot de echtelijke plichten.

Meer over familie

Als het over het regelen van dienstbodes ging, leken Oud-Adese families op Afrikaanse grootfamilies waar soms meer dan vijftig verwanten met elkaar in gesprek gaan als er ergens problemen zijn. Wanneer tante Geert van Schie-van der Poel met haar grote gezin knel zat, stuurde haar moeder Geerts tien jaar jongere zus Kee (mijn moeder) om te helpen. Geert mocht daar absoluut niet voor betalen. Maar het mocht alleen voor korte tijd zijn; als het probleem van langere duur was, moest Geert een 'echte' dienstbode zoeken. Dat gebeurde diverse malen, maar de regel bleef: niet betalen. Toen mijn moeder in 1929 trouwde, nam Geert 'wraak' en gaf haar jongere zus een naaimachine cadeau. Jaren later keerden de rollen om, en stuurde Geert haar dochters naar ons gezin in Leidschendam om te helpen.

Toen we het over de familie Pennings hadden, ging het ook over wel of niet betalen. Cok werd door haar vader naar Annie van der Geest (Klaverblad) gestuurd na de zoveelste bevalling, maar ze mocht geen geld aannemen. Over de sociale regels van wel of niet betalen en van hoeveel van het verdiende geld afgedragen werd, durf ik geen uitspraken te doen. De variaties werden zeker niet alleen door standsverschillen bepaald.

Van dienstbode tot huwelijk

Als in een gezin de moeder jong overleed was er een dienstbode nodig, of misschien moet ik zeggen: huishoudster, want zij nam in feite de taak van de moeder over. Het is dan ook niet vreemd dat de huishoudster uiteindelijk trouwde met de vader van de kinderen. Laten we bij wijze van uitzondering beginnen met een voorbeeld dat iets langer – meer dan honderd jaar – geleden plaatsvond.

Aris van der Voort (1838-1908) was boer aan het einde van de Zwarteweg, over de Vaarsloot, rechts. Hij trouwde in 1875 met Kaatje Beerepoot en kreeg negen kinderen met haar. Bij de eerste vier kinderen zaten drie meisjes die op zeer jonge leeftijd overleden. Toen Kaatje in 1889 overleed was de oudste dochter zeven jaar. Aris bleef achter met vier jonge kinderen. Hij zocht hulp voor de zorg voor de kinderen en het huishouden en vond die in Naatje Disseldorp, dochter van de noodslachter op de Rip. Het duurde nog ruim drie jaar voordat het tot een huwelijk kwam. Op 54-jarige leeftijd trouwde Aris in 1892 met Naatje (28 jaar oud). Ze kregen samen nog eens acht kinderen.

Het tweede voorbeeld speelde zich af in 1945. Klaas Heemskerk (1909-2004), boer in De Zevenhuizen, trouwde op 1 mei 1935 Marie van der Poel (1909-1944), jongste dochter van Jan van der Poel, van de Blanken Hoeve aan het Vennemeer. Ze kregen vijf kinderen, allemaal meisjes. Marie overleed op 18 december 1944 in het kraambed van haar zesde kind. Vanuit de familie werden twee nichtjes gestuurd om het gezin te ondersteunen, beiden heetten Kee van der Poel, een was van Dammes Poel, de andere van Jan Poel, boer aan de Zwarteweg. Toen er echter iets opbloeide tussen Klaas en eerstgenoemde Kee, greep haar moeder in en gebood Kee thuis te komen. Haar zus Cor nam haar taak over. Kee brak haar verkering met Jan van der Geest (Janzn) van de Zijldijk af. Hoe het met deze Jan nadien is vergaan, is een ander verhaal. Klaas en Kee trouwden op 13 september 1945, negen maanden na het overlijden van Marie. Veel mensen vonden dat wel erg vlug.

Agnes van der Voort (1896-1970) was de derde dochter uit het tweed) huwelijk van bovengenoemde Aris van der Voort en Naatje Disseldorp. Na een kort verblijf in het klooster keerde Agnes terug naar de wereld van Oud-Ade en werd dienstbode bij vrijgezel Cors de Haas (1891-1979), een kleine tuinder, op nummer 7 van de Boekhorsterweg in De Zevenhuizen. In 1933 trouwden zij. Hij was 42, zij 37. Zij kregen één dochter, Annie.

Cors de Haas en Agnes van der Voort, 1933.

Laatste voorbeeld: het lukt niet altijd. Willem Disseldorp (1898-1985) woonde met zijn vrouw Christina van den Berg (1900-1964) en zijn gezin van vier dochters op het erf waar Aris van der Voort boer was geweest. Toen zijn vrouw in 1964 overleed en de kinderen het ouderlijke nest hadden verlaten, plaatste hij in de Leidse Courant van 14 januari 1967 een advertentie waarin hij eerlijk te kennen gaf wat hij zocht: "R.K. Weduwnaar, 68 jr., zoekt een huishoudster of weduwe, die genegen is de huishouding te doen. Evt huwelijk niet uitgesloten. Brieven aan W. Disseldorp, Zwarteweg 9, Oud Ade." Hij wond er geen doekjes om en zette zelfs zijn adres eronder. Waarschijnlijk was het niet alleen het huishouden maar ook de eenzaamheid die hem plaagde. Bovendien was het trouwen van een dienstbode voordeliger dan haar te betalen. Een huwelijk is er nooit gekomen, volgens een kleinzoon. Wel een dienstbode, To geheten. Ze was, dacht hij, in de verte nog familie. Ze is niet lang gebleven. Willem Disseldorp verhuisde naar een bejaardenhuis in Alphen en overleed 21 jaar na het plaatsen van de advertentie.

Grensoverschrijdend gedrag

Als meisjes van 12, 13, 14 – maar ook oudere – van huis gestuurd worden om ergens anders te gaan werken en daar dag en nacht verblijven, verwacht ik dat dat soms fout gegaan zal zijn. Toch hoor ik daar heel weinig over. Daar zijn diverse verklaringen voor te bedenken. Op de eerste plaats, omdat er niet over gesproken werd. Moeders die dat vroeger hebben meegemaakt, zullen daar waarschijnlijk niets over verteld hebben aan hun kinderen. En vervolgens verdwijnt deze pijnlijke ervaring uit de mondelinge overlevering. Het is pas sinds kort dat seksueel misbruik in de openbaarheid komt en dan is dat nog maar het topje van de ijsberg. Vooral als het binnen de familie gebeurt, wordt er over gezwegen. Dat gold in het verleden nog meer dan vandaag. Bovendien werd in de gesprekken misschien überhaupt een rooskleuriger beeld geschetst van het dienstbodebestaan, want praten over die tijd kwam vaak neer op praten over familie of burens. Ik hoorde slechts één keer dat een dienstbode huilend thuis kwam omdat haar baas zijn handen niet van haar af had kunnen houden. Haar vader besliste onmiddellijk dat het afgelopen was met haar werk op dat adres. Maar wat ik eerder de sociale controle in het dorp en de familierelaties binnen het dienstbode-systeem noemde, was waarschijnlijk even belangrijk.

In de romans van Clemens Wisse komt het wel voor en de alwetende auteur schrijft er zonder schroom over, bijvoorbeeld in 'Het wasmeisje van Zuiderhove'. Jammer genoeg is het nu te laat om

hem te vragen of die scènes op waargebeurde feiten berusten of dat ze aan zijn fantaserende brein zijn ontsproten. Wat ik wel vermoed is dat vanwege de sociale verbanden en de daaruit voortvloeiende controle grensoverschrijdend gedrag minder voorkwam dan men zou verwachten. Dat neemt echter niet weg dat – vanuit de hedendaagse optiek – het gehele systeem van de ‘uit huis geplaatste’ jonge dienstmeisjes ‘grensoverschrijdend’ genoemd kan worden.

Socialisatie

In aansluiting op bovenstaande slotzin kan men ook argumenteren dat het dienstbode-systeem een initiatie van meisjes was naar het volle (en harde) leven dat hun te wachten stond, een vorm van socialisatie om een vakterm te gebruiken. Of een ‘huishoudschool’ gericht op het vrouw- en moeder-zijn in een agrarische gemeenschap. “Ik heb van die mevrouw meer geleerd dan van mijn moeder,” aldus een van de geïnterviewden. Het is een oude wijsheid en praktijk dat je een vak bij een ander moet leren. Het dienstbodevak heeft iets van een leerproces en van een initiatie. Initiatieriten zijn vaak een beproeving die men moet doorstaan en waar men zelfs voor kan ‘zakken’. Des te opvallender is dat de vrouwen en hun kinderen die ik heb gesproken meestal zonder rancune over die tijd spreken en vooral dierbare herinneringen delen. Over een voormalige dienstbode in de Alblasserwaard die Tialda Hoogeveen interviewde in haar boek met levensverhalen schrijft ze:

Terugkijkend op haar leven is Mieneke meer dan tevreden. Ook over de periode dat ze werkte als dienstmeisje. Mieneke heeft altijd graag bij de familie Jenniskens gewoond en gewerkt. Ze waren geduldig, hebben haar alles geleerd en ze werd overal als gelijke bij betrokken. Maar, stelt ze terugblikkend vast, *ze buiten haar wel uit*. Het aantal uren dat ze voor hen klaarstond, stond in geen verhouding tot het loon dat ze verdiende. Maar daarin was de boer niet anders dan anderen in die tijd, zo was het gewoon. (p. 32, mijn cursivering)

“Zo was het gewoon” is de meest gebruikte reactie bij de gepensioneerde dienstbodes van Oud-Ade als ik ze vraag terug te kijken. Het enige dat sommigen van hen nog dwarszit is dat ze niet mochten doorleren. Maar dat was toen ook ‘gewoon zo’.

Dienstbode-varianties

Ik ben me bewust dat ik het begrip dienstbode nogal losjes heb gebruikt. Maar een scherpe scheiding tussen bijvoorbeeld ‘dienstbode’, ‘werkster’, ‘schoonmaakster’, ‘hulp in de huishouding’ en ‘huishoudster’ zou de werkelijkheid geweld aandoen. Cor van der Lubbe, dochter van Kobus van der Geest (Klaverblad) zag zichzelf meer als ‘hulp in de huishouding’ dan als dienstbode. Zij bleef nooit slapen bij de gezinnen waar ze werkte. Ook het verschil tussen wel en niet intern is een significant verschil. De vele voorbeelden die in deze aflevering van Oude Beroepen voorbij zijn gekomen, laten zien dat er talloze vormen van hulp en dienstbaarheid door jonge vrouwen bestonden in ons dorp. Die vele varianties maakten allemaal deel uit van dat ene systeem dat nu praktisch is uitgestorven, op de werkster na die meestal maar enkele uren per week of per twee weken langs komt om het huis schoon te maken. Soms heet ze nu interieurverzorgster.

Oud-Ade heel anders?

Er is geen reden om te denken dat de dienstbodes in en rond Oud-Ade heel anders waren dan in andere agrarische (veeteelt) gemeenschappen op het Hollandse platteland, maar die indruk krijg ik wel als ik mijn bevindingen vergelijk met wat ik in de literatuur over dienstbodes lees. Bij ons ging het er heel anders aan toe. Hier bestond het ‘dienstbodenvraagstuk’, zoals dat door feministen werd genoemd, niet. Dat verschil is voor een groot deel te verklaren door het feit dat genoemde literatuur zich bijna uitsluitend richt op de stedelijke situatie en op elites (zie ook Maartje Duin 2024). In Oud-Ade zie ik geen dienstbodes in stijlvolle uniformen met franjes en mutsjes, en geen botsing van beschavingen tussen meesteres en meid. In ‘Kaatje ben je boven?’ (p. 122) herinnert een van de geïnterviewden zich haar eerste dag in het gezin van een arts. Ze verzucht, “Ik kwàm toch in een huis... Zo’n huis had ik van m’n leven nog nooit gezien.... Alles was belegd met tapijt, het een nog

mooier dan het ander. En dat dochtertje vond ik net een prinsesje...". Die cultuurschok kon hier niet gebeuren, tenzij misschien bij de pastoor. Zelfs in het gezin van huisarts Van der Werf voelde Truus Weenink, die daar 13 jaar gewerkt heeft, zich op haar gemak (zoals in de volgende aflevering over de huisarts zal blijken).

De vele wetten en regels die de overheid uitvaardigde om de rechten en plichten van beide partijen vast te leggen, bestonden niet voor de dienstbodes en hun werkgevers in Oud-Ade. Hier heerste de wet van de gemeenschap, goede relaties tussen burens en binnen families. Ook de nadruk op het R.K. geloof speelde een grote rol in de katholieke enclave die het dorp was. Ik besef hoe relatief 'mild' en 'vertrouwd' het systeem was in het dorp omdat (bijna) iedere dienstbode-transactie plaats vond tussen mensen die elkaar kenden en waar dus ook sociale controle heerste. De katholieke zuil waarbinnen dat gebeurde was cruciaal. Standsverschil bestond, zeker vóór de oorlog, maar werd tegelijkertijd doorkruist en getemperd door gezamenlijke kerkgang en andere rijke roomse tradities.

Maar ook in literatuur over het platteland kon het heel anders zijn dan 'hier'. Bij de Groningse heerboeren waren die stands- en cultuurbotsingen er wel. In een documentaire van 'Andere Tijden' kijken ex-dienstbodes vooral met bitterheid terug op hun verleden: vernedering, uitsluiting, en standsverschil zijn de hoofdthema's. "Je werd niet behandeld als een mens."

Tijden veranderen

Dat dienstbodes nauwelijks meer voorkomen is een logisch gevolg van de modernisering en mechanisering die de afgelopen vijftig jaar onze maatschappij tot op het bot veranderd hebben. Huishoudelijke apparaten vervangen de dienstbode en zijn op den duur voordeliger dan een menselijke hulpkracht. Net als bij de boer heeft de mechanisering in het huishouden personeel overbodig gemaakt. Een levende dienstbode is nu nog slechts een privilege van hogere kringen. Maar tot de dag van vandaag werken veel vrouwen toch nog als werkster omdat het goed betaald wordt, flexibel en vaak ook zwart is. Daarnaast zijn er talloze aantrekkelijker banen voor vrouwen, getrouwd of niet. De sfeer van onderdanigheid die om de traditionele dienstbode hing, maakte het beroep voor de huidige generatie extra onaantrekkelijk.

Sjaak van der Geest

Omdat het onderwerp van dienstbode zo onderbelicht en tegelijkertijd alles bepalend was voor de helft van de bevolking zijn correcties en aanvullingen extra welkom. Aarzel niet en stuur ze naar: s.vandergeest@uva; of bel 06-26971256

Bronnen

Maartje Duin (2024) *Mina & Mevrouw*. Podcast 9 afleveringen.

<https://www.nporadio1.nl/podcasts/mina-mevrouw>

Roen van der Geest (2022) *Rond de Rode Polder*. Roelofarendsveen: Veenerick, pp. 95-98.

Willem de Haas, Een avondje met Pol van der Fits. *De Brug*, datum onbekend.

Barbara Henkes & Hanneke Oosterhof (1985) *Kaatje, ben je boven? Leven en werken van Nederlandse dienstbodes 1900-1940*. Nijmegen: SUN.

Tialda Hoogeveen (2014) *Alstublieft, mevrouw! Een geschiedenis van de Nederlandse dienstmeisjes*. Amsterdam: Thomas Rap.

Janneke Plantenga & Kea Tijdens (1998) Dienstboden, gezinsverzorgsters, werksters en schoonmaaksters. In: Hetty Pott-Buter & Kea Tijdens (red) *Vrouwen: Leven en werk in de Twintigste Eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 197-217.

J. Poelstra (1985) Een meisje moet sterke zenuwen hebben. *Sociologisch Tijdschrift* 11 (4): 648-678.

Linda Prins (2023) Dienstmeisjes voor dag en nacht. Herenboerderijen | Groningen
<https://dagvanhetkasteel.nl/docu-dienstmeisjes-voor-dag-en-nacht/>
Andere Tijden 2 maart 2023.

Clemens Wisse (2015) *Het wasmeisje van Zuiderhove*. Utrecht: Uitgeverij Zomer & Keuning.

Met dank aan:

Meer dan 20 mensen hebben mij geholpen bij het schrijven van dit lange verhaal. Om niemand te kort te doen ga ik deze keer geen namen noemen.

Bijlage met foto's en andere illustraties (Alleen digitaal)

Deze foto werd in 1937 gemaakt bij boerderij het Klaverblad toen de drie ooms Koblenzweij op bezoek kwamen op de plek waar zij zelf gewoond hadden. Het is een portret van drie generaties van bewoners van de boerderij plus nog wat visite. Het bijzondere van deze foto is dat ook de dienstbode die jaren lang op het Klaverblad gewerkt heeft, Mie van Seggelen, voor de fotograaf poseert. Zij staat naast boer Kobus op de achterste rij. Terecht, want zij hoort er gewoon bij. (foto uit collectie van het Klaverblad)

Corrie van der Ploeg aan het werk. Zij was ongetrouwd en zorgde voor haar vader Piet van der Ploeg (1876-1971) die op de Kippendijk een handel in brandstoffen had. Je zou kunnen zeggen dat zij (onbetaald) dienstbode bij haar vader was.

Grard en Gon van der Hulst thuis bij het boenhok aan het schrobben onder toezicht van hun moeder Anna, vermoedelijk omstreeks 1940 (collectie John van Wieringen).

Mien (Wilhelmina Gerarda) Plasmeijer was dienstbode bij Klaas en Marie Heemskerk. Zij zit hier met de kinderen van de familie Heemskerk. Zij was de dochter van Jan Plasmeijer en Anna van der Wereld. Mien (1920-1978) trouwde in 1944 met Nicolaas Hoogeboom (1916-1978). Foto waarschijnlijk rond 1944.

Hier nog een van een dochter die thuis (boerderij 'De Puinhoek', aan de Zijldijk) dienstbodewerk verricht. Trees van der Geest, dochter van Jan ('Lange Jan') en Co van der Geest helpt haar moeder met de was op maandagochtend. Trees was daarna enige tijd dienstbode bij Piet van Schie op de Nieuwe Boterhuiswoning, zo'n 500 meter van haar huis. Vervolgens moest ze weer thuis komen om te helpen bij haar oudere broer Goof in de huishouding, tot ze in 1953 trouwde met Koos van der Poel, zoon en opvolger van Dammes Poel, Leidseweg 17.

Het gezin Van der Fits, grootleverancier van knechten en dienstbodes in 1956, toen Nard naar Nieuw-Zeeland vertrok. Vóór, van links naar rechts: Alie, Vader Gerrit, Hennie, Moeder Bet, en Jan. Achter: Trees, Nard, Pol, Gé, Ted, Riet, Bep en Mien.

Gezinsfoto op het 25-jarig huwelijksfeest van Willem en Ida van der Geest in 1955. Vóór: Vader Willem, jongste dochter Wil en Moeder Ida. Achter, van links naar rechts: Pol, Riet, Annie Ida, Bep, Jeannette, en Cobie.

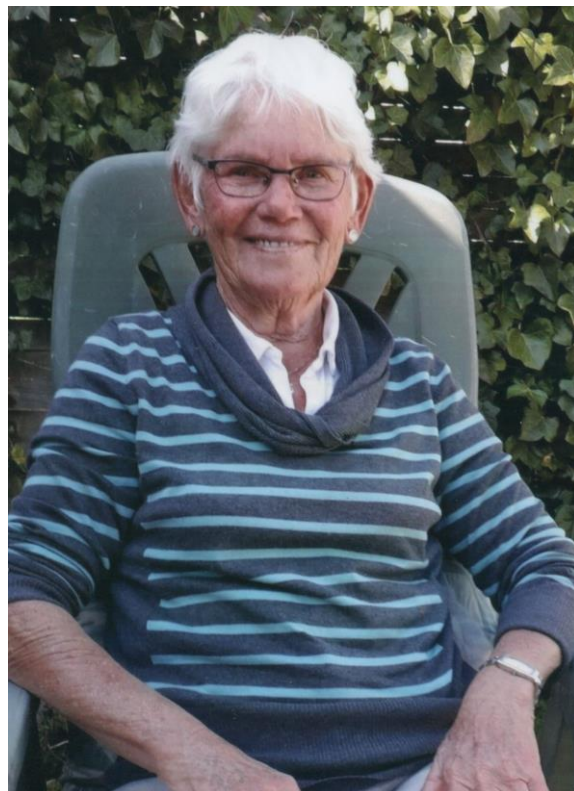
De zes zusjes Pennings met twee broers in 1995, lang na hun dienstbode-jaren.
 Vlnr achter: Koos, Nelly, Henk, en Cok. Vóór: Riet, Miep, Annie en Jo.

Bij Klaas Heemskerk zijn de koeien weer naar buiten en wordt de stal door dienstbodes, knechten en familie schoongemaakt (april 1945). Van links naar rechts: Klaas Heemskerk, Nard (Leen) van der Fits, Jan van der Fits, Mien van der Fits, Alie van der Fits, Jan Heemskerk (Jan 'Punt') en Ko en Louwie Sluiter uit Den Haag die op de boerderij waren ondergedoken. Vóór de kinderen Nellie, Gonnie, Jopie, Corrie en Door.

Doortje (later Dora) van Haastrecht op 17-jarige leeftijd. Ze werkte rond die tijd als dienstbode bij Siem en Trijn van der Geest in de Blauwe Polder.

Dora van Haastrecht in 2022

Els van den Ing, 15 jaar. Zij is de dochter van Alie van der Fits. Els is net als haar moeder dienstbode geweest. Ze vertelt: "Ik was op een maandagochtend met mijn moeder de was aan het ophangen, toen Leen de Haas kwam vertellen dat zijn vrouw naar het ziekenhuis moest en dat hij dringend hulp nodig had. Bovendien ging zijn zus Tiny, die bij hem in de huishouding geholpen had, trouwen en stopte met het werk. Of Els zou kunnen komen... Zo ben ik erin gerold. Ik was 15 en er waren negen kinderen. De oudste was vijf jaar jonger dan ik. Ik ben er vijf jaar gebleven tot mijn trouwen (met Theo de Vetten)." Leen de Haas was boer waar nu camping 't Haasje is, vijf minuten lopen van waar Els woonde. Els was niet intern, maar at wel twee keer mee met het gezin, 's middags warm en 's avonds brood. Haar werktijd was van 8 tot 6 uur.

Juffrouw Tomasini, huishoudster van Pastoor Verkley. (foto Verkley).

Een huishoudster had vaak een levenslang contract en bestierde letterlijk het huishouden. Als ze bij een pastoor in dienst was, verhuisde ze ook mee als haar werkgever voor een andere parochie benoemd werd.

Trouwfoto Klaas Heemskerk en Kee van der Poel (1945).

R.K. Weduwnaar, 68 jr.,
zoekt een huishoudster of
weduwe, die genegen is de
huishouding te doen. Evt.
huwelijk niet uitgesloten.
Brieven aan W. Disseldorp,
Zwarteweg 9, Oud-Ade.

Leidse Courant 14 januari 1967.

R.-K. BOERENDIENSTBODE.
Terstond gevraagd: een R.-K
Boerendienstbode, wegens hu-
welijk der tegenwoordige, bij
D. v. d. POEL, Oud-Ade. a

Leidsche Courant 31 december 1927. Hier volgen drie advertenties van Oud-Adese boeren die mijn veronderstelling dat advertenties voor dienstbodes hier nauwelijks een rol speelden lijken te weerspreken. Deze zal waarschijnlijk afkomstig zijn van Dammes van der Poel, Leidseweg 17.

GEVRAAGD

begin Maart of eerder een flinke boerendienstbode wegens huwelijk der tegenwoordige bij A. v. d. POEL, landbouwer Oud Ade. 608

Leidsche Courant 23 januari 1932, afzender Arie van der Poel

Door omstandigheden gevraagd een flinke
R. K. DIENSTBODE
 om direct in dienst te treden bij A. P. v. d. POEL, Landbouwer Oud-Ade. 384

Leidsche Courant 20 augustus 1932, afzender opnieuw Arie van der Poel; twee advertenties binnen een jaar suggereert dat de nood hoog was en dat het niet altijd eenvoudig was om aan een dienstbode te komen.

kinderen. Ieder, die in zijn jeugd een dienstbode in zijn omgeving heeft gehad, herinnert zich hoe kinderen zich aan haar kunnen hechten.

Wil het dienstmeisje deze plaats in een huisgezin naar behooren innemen, dan is het gewenscht, dat zij niet alleen netjes tafel kan dekken volgens alle regels van deze vrij ingewikkelde kunst, of lekker eten kan koken, het koper glimmend poetsen, of een mes-scherpe plooi in een broek kan strijken, maar dan is het óók gewenscht, dat zij zich de beschavingsvormen van haar nieuwe omgeving eigen maakt. Ook dit

Deze passage uit een artikel in de Leidsche Courant van 9 juni 1936 over een RK opleiding voor dienstbodes in Wassenaar wijst op een aspect van het beroep dat in Oud-Ade minder relevant was. "Nieuwe beschavingsvormen" waren niet nodig om de kinderen voor zich te winnen. Dienstbodes en hun werkgevers deelden een zelfde 'beschaving'. Het 'dienstbodenvraagstuk' (de onvermijdelijke botsing tussen hoog en laag, beschaafd en onbeschaafd) die Poelstra (1985) beschrijft mag misschien in stedelijke gezinnen bestaan hebben, maar niet in Oud-Ade, dat overigens maar 5 km van de stad verwijderd was.